

DOI: 10.46340/eppd.2020.7.6.13

Ihor Feshchenko

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5561-6721>

Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine

“NEW WARS” IN LIQUID WORLD

Ігор Фещенко

Київський національний торговельно-економічний університет, Україна

«НОВІ ВІЙНИ» В ПЛИННОМУ СВІТІ

The article examines the transformation of war in the context of metamorphoses of the liquid world. It turns out that the "new wars" are the result of the destruction of the social institutions of war during World War II and the forthcoming deployment of the Cold War. The consequence of new armed and political conflicts is the blurring of the boundaries between peace and war, the growing role of information and digital technologies for the spread of propaganda, the "privatization" of wars, the transformation of their protagonists, and the use of identity politics. The need for a theoretical study of new forms of war arises due to the search for appropriate ways to counter them. In a situation of "erosion" of state institutions, there is a need to analyze the role of civil society and public space in the process of resisting the deployment of new forms of armed and political conflicts.

Keywords: "new wars", hybrid peace, identity politics, Cold war, human rights.

Вступ. Разом із зміною людини і суспільства неминуче відбувається трансформація війни. Соціально-політичний та економічний розвиток людства призводить до трансформації способів ведення війни, які ніколи не залишалися незмінними і завжди чутливо реагували на появу нових знань, інформації та технологій. Тому природно, що перехід від індустріальної епохи до постіндустріальної спричиняє процес переходу від домінування у збройно-політичних конфліктах «сили м'язів» як вирішального фактору перемоги до збільшення значення «сили інтелекту». Більше того, часто саме війна та її потреби провокують бурхливий розвиток науково-технологічний розвиток¹.

Згідно з поглядами німецького стратега XIX ст. Фон Клаузевіца, «війна – це хамелеон»². Події XX століття і особливо початку XXI століття підтвердили здатність збройно-політичних конфліктів кардинально трансформуватися відповідно до викликів плинного світу. З цього приводу доречно згадати, як після Другої світової війни відносний спокій і мир в Європі і Північній Америці визначався в термінах холодної війни, а початок XXI-го вибухнув «інформаційною війною», «війною з тероризмом», «гуманітарними інтервенціями», «етнічними війнами» та «гібридною війною». Форми ведення військових конфліктів змінювалися так швидко і так кардинально, що в результаті стало дуже важко відрізнити їх від миру, а перемогу від поразки. На думку У. Еко, в сучасних збройних конфліктах («нео-війни») не буває переможців і переможених, а класичні збройно-політичні конфлікти («пра-пра-війни») в наш час нічого не здатні змінити. Як наслідок, робить висновок дослідник, «перманентним станом світу повинна стати затяжна Нео-війна, з багатьма периферійними Пра-пра-війнами, які то спалахують, то затухають»³. Отже, у гібридному, дезорганізованому, плинному і невизначеному світі так само невизначеною і гібридною стає війна. Виявляється, що в XXI ст. людство намагається підтримувати мир посеред «світової гібридної війни»⁴.

Враховуючи вищесказане, актуалізується необхідність теоретичного дослідження нових форм війни і відповідних способів протидії їм. Поза розумінням трансформацій війни значно ускладнюються перспективи боротьби за мир. Внаслідок того, що зазвичай люди схильні

¹ Блэк, Д. (2009). *Оружие и всемирная история. 50 главных изобретений войны, изменивших мир*. Москва: АСТ, 303.

² Фон Клаузевиц, К. (1998). *О войне*. Москва: Логос; Наука, 31.

³ Эко, У. (2007). *Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ*. Москва: Эксмо, 38.

⁴ Горбулін, В. П. (ред.) (2017). *Світова гібридна війна: український фронт: монографія*. Київ: НІСД, 496.

готуватися до минулих війн, способи осмислення збройно-політичних конфліктів та запобігання ним в плинному світі прискореної трансформації постійно застарівають. Як писав з цього приводу Е. Тоффлер, наші інтелектуальні прийоми боротьби за мир застарівають так само як і армії. «Різниця полягає у тому, – зазначав дослідник, – що армії у всьому світі прагнуть відповідати реаліям двадцять першого століття. Натомість миротворці намагаються застосовувати методи які були доречними в далекому минулому»¹.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших проблеми сучасної війни почав досліджувати Фон Клаузевіц, який був свідком поразки Пруссії від модифікованої революційними подіями армії Наполеона. Згідно з поглядами Клаузевіца, війна – це двобій з метою подолати здатність супротивника чинити опір. «Війна – це акт насилля, який має на меті змусити супротивника виконати нашу волю»². Війна постає своєрідним змаганням, що супроводжується потенційно безмежним насиллям. Німецький дослідник ще в ХІХ ст. передбачив незворотність трансформації війни у «абсолютну» або «тотальну форму». «Отже, – писав він, – ми повторюємо своє положення: війна є актом насилля і застосуванню його немає межі; кожен з бійців нав'язує закон іншому; відбувається змагання, яке теоретично повинно було б довести обох супротивників до крайнощів»³.

Революційна армія Франції започатковує нову епоху ведення війн через запровадження тотальної мобілізації, наслідки якої в ХХ ст. оприявнюються у двох світових війнах. Те, що в епоху Клаузевіца було тільки теоретичним припущенням («доведення до крайнощів»), стало цілковитою реальністю для сучасних армій, озброєних атомними бомбами. Суперництво між державами, бажання отримати перевагу в «гонці озброєнь» призвело до того, що можливість обміну атомними ударами утворювала реальну перспективу остаточного знищення людства. В цих умовах холодна війна стала альтернативним способом ведення збройно-політичних конфліктів після Другої світової війни. Вона була своєрідною спробою покласти край війні після жахливого кровопролиття в світі першої половини ХХ ст. Проте, необхідно зазначити, що завершення «гарячої війни» стало одночасним кінцем інституційних засад класичної війни, які в минулому були покликані здійснювати контроль над організованим насиллям.

На нашу думку, впродовж історії людства війна не тільки порушувала кордони і правила, вона завжди була надзвичайним способом встановлення нових правил, норм і кордонів. Сьогодні вона, як зазначав з цього приводу Р. Жирар, «перестала виконувати свою роль, скажімо, *grosso modo*, з часів завершення Другої світової війни». У зв'язку з чим вчений ставить наступні важливі питання: «Як вийшло, що ця гра раптово стала грою без правил? Як вийшло, що політична раціональність зазнала поразки і виявилася безсилою?»⁴.

Поразка політичної раціональності, з нашої точки зору, була запрограмована соціально-політичними засадами суспільства доби Модерну. Адже воно від початку передбачало встановлення миру на основі конфлікту, миру, який виступав лише продовженням боротьби іншими способами. «Принцип, відповідно до якого політика це війна, продовжена іншими засобами, існував задовго до Клаузевіца, а він просто перевернув подобу одночасно невиразної і точної тези, яка була розповсюджена починаючи з ХVІІ і ХVІІІ століть»⁵. Тлумачення політики як війни, продовженої іншими засобами, було відповіддю на розгортання процесів розвитку модерної держави із притаманною їй монополією на насилля. Формування класичних інститутів війни було невід'ємним від процесів державотворення. Відповідно, сучасні форми збройно-політичних конфліктів визначалися як характеристика саме міждержавних стосунків.

Наприклад, з точки зору П. Сорокіна, війна може бути охарактеризована як «розрив організованих взаємовідносин між державами»⁶. В такому випадку всі фактори, які сприяють налагодженню організованих відносин між державами, постають як «фактори миру», і, навпаки, фактори дезорганізації виступають «факторами війни». «Отже, – писав П. Сорокін, – внутрішні і

¹ Тоффлер, Э., Тоффлер, Х. (2005). *Война и антивоенная: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века.* Москва: АСТ: Транзиткнига, 25.

² Фон Клаузевиц, К. (1998). *О войне.* Москва: Логос; Наука, 32

³ Там само.

⁴ Жирар, Р. (2019). *Завершить Клаузевица. Беседы с Бенуа Шантрон.* Москва: ББИ, 16.

⁵ Фуко, М. (2005). *Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975-1976 учебном году.* Санкт-Петербург: Наука. 65.

⁶ Сорокин, П. А. (2006). *Социальная и культурная динамика.* Москва: Астрель, 719.

зовнішні безпорядки – революції і війни – постають нічим іншим, як логічними і фактичними наслідками дезорганізації встановленої системи відносин»¹. У цьому контексті будь-яка війна передбачає і починається внаслідок розриву існуючих організованих взаємовідносин між державами.

В другій половині ХХ ст. війну як *природну характеристику міжнародних відносин* розглядав Р. Арон, з точки зору якого, війна не може бути визначеною в межах стосунків однієї людини до іншої. Вона, на думку дослідника, є «озброєним зіткненням між державами, а також випробуванням сил між більш або менш організованими збройними силами держав»². В такому смисловому просторі вбивства, економічне протиборство і навіть тероризм не можна визначати як війну.

Як бачимо, в межах класичної теорії війни відбувається її витіснення за межі держави на її кордони з іншими державами. Збройно-політичний конфлікт стає проблемою міждержавної системи, «в яку інтегруються держави і в якій кожна з них пильно слідкує за іншою, для того, щоб забезпечувати власну безпеку; поняття *державна* застосовується, оскільки війна постає не відношенням одного індивіда до іншого, а відношенням між державами»³. Подібне тлумачення війни, притаманне філософсько-юридичному дискурсу, передбачає етатизацію збройно-політичних конфліктів.

На противагу філософсько-юридичному дискурсу, з ХVІІ ст. починає формуватися історико-політичний дискурс, як дискурс про війну, яка розуміється основою будь-яких соціальних зв'язків. Відповідно до цього дискурсу, політична влада не виникає внаслідок припинення війни, навпаки, війна сприяє появі і розвитку держави. «Саме війна постає рушійним стимулом інститутів і порядку: навіть найменші прояви миру приховано породжені війною. Інакше кажучи, потрібно розкрити в світі присутність війни: війна сам шифр миру. Таким чином, ми всі знаходимося у стані війни по відношенню один до одного; фронт війни постійно пронизує усе суспільство, і саме він визначає нашу приналежність до певного табору»⁴, – зазначав з цього приводу М. Фуко.

Отже, суспільство доби Модерну і притаманна йому політична система від самого початку свого формування під удаваною раціональністю приховували ірраціональну основу соціально-політичного життя як сукупності силових відносин. Після завершення Другої світової війни породжуване силовими відносинами насилля витісняється з центру на периферію і там набуває новітніх форм. За підрахунками дослідників, починаючи з 1945 р. до кінця минулого століття у світі відбувалося біля 160 збройно-політичних конфліктів, в яких загинуло 7 200 000 солдат. А якщо врахувати жертви серед цивільного населення, то кількість загиблих зростає до декількох десятків мільйонів. На думку Е. Тоффлера, якщо вимірювати кількість вбитих, можна припустити, що «світ з 1945 року пережив дещо схоже на Першу світову війну»⁵. Саме на периферії, на території так званого Третього світу війна набула новітніх форм і стала грою без правил.

В «нових війнах» держава перестає відігравати провідну роль. Це відбувається внаслідок того, що розподіл між державою, армією та цивільним населенням зникає, в результаті чого насилля застосовується не тільки і не стільки проти військових, скільки проти цивільного населення. Терміном «нова війна» в сучасному соціально-політичному дискурсі описується збройно-політичний конфлікт, який здійснюється в умовах розмивання відмінностей між *війною, організованим злочином і системним порушенням прав людини*. Всі вони супроводжуються насиллям, але, згідно з М. Калдор, в першому випадку це насилля між державами або організованими політичними групами, яке визначається політичними мотивами; в другому – насилля організованих груп, що здійснюється заради отримання фінансової користі; в третьому – насилля, яке здійснює держава або політично організована група проти приватних осіб⁶. Конфлікти низької інтенсивності, партизанські війни, тліючі або заморожені конфлікти завжди мали місце у збройних конфліктах, але вони ніколи раніше не ставали основними формами збройно-

¹ Там само, 678.

² Арон, Р. (2000). *Мир и война между народами*. Москва: NOTA BENE, 12.

³ Там само.

⁴ Фуко, М. (2005). *Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975-1976 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука, 68.

⁵ Тоффлер, Э., Тоффлер, Х. (2005). *Война и антивоенная: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века*. Москва: АСТ: Транзиткнига, 32.

⁶ Калдор, М. (2015). *Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху*. Москва: Издательство Института Гайдара, 29.

політичного протистояння. В наш час, як зазначають дослідники, нові форми збройних сутичок і супутні їм типи насилля перетворюються у «нормативну реальність війни»¹.

Згідно з концепцією зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона, радянсько-афганська війна 1979-1989 р. і війна у Перській затоці були збройними зіткненнями, які переросли у війни цивілізацій, і у цій якості отримали нове визначення. «По суті, – писав С. Хантінгтон, – вони були війнами перехідного періоду – періоду переходу до епохи, коли будуть домінувати конфлікти і війни по лініям розламу між групами з різних цивілізацій»². Війни по лініям цивілізаційних розломів є війнами, які виникають вже не на основі ідеологічних, економічних або політичних відмінностей. «Нові війни» розгортаються через відмінності, що виникають на основі культури і культурної ідентифікації. Сьогодні саме соціально-культурна ідентичність визначає моделі згуртованості, дезінтеграції та конфлікту. «Розпочавшись, війни по лініям розлому, подібно до інших міжобщинних конфліктів, мають тенденцію жити власним життям і розвиватися за взірцем “дія-відповідь”. Ідентичності, які раніше були множинними і випадковими, фокусуються і вкорінюються; общинні конфлікти відповідним чином отримують назву “війн ідентичностей”. У процесі наростання насилля початкові проблеми зазвичай переоцінюються виключно в термінах “ми” проти “них”, група згуртовується все сильніше і переконання міцніють. Політичні лідери активізують заклик до етнічної і релігійної лояльності, і цивілізаційна самосвідомість міцнішає у порівнянні з іншими ідентичностями»³, – пояснював С. Хантінгтон.

Отже, «нові війни» виявляються безпосередньо пов'язаними з «війнами ідентичності», але це не означає, що вони є виключно локальними війнами. В наш час будь-який збройний конфлікт малої інтенсивності вписується у глобальну систему взаємозв'язків. Принагідно зазначимо, що глобалізація постає тим контекстом, у якому чітко оприявнюються основні риси «нових війн». «У відповідній літературі нові війни переважно описуються як внутрішні або громадянські війни або інакше як “конфлікти низької інтенсивності”. Проте, не дивлячись на те, що більшість цих війн має локальний характер, вони включають в себе безліч транснаціональних зв'язків, внаслідок чого важко зафіксувати відмінність між внутрішнім і зовнішнім, між агресією (напад із-за кордону) і репресією (атака всередині країни), або навіть між локальним і глобальним»⁴.

Окрім зазначеного, «нові війни» як «війни ідентичності» вписані у більш широке цивілізаційне протистояння, тому перемога або поразка однієї із сторін конфлікту в глобальному контексті розглядається як перемога або поразка цілої групи держав. «Визначення війн, які розгортаються на лініях розлому, як цивілізаційних зіткнень надає також нове життя “теорії доміно”, яка існувала в епоху “холодної війни”»⁵. Наслідки сучасного локального конфлікту виходять далеко за межі кордонів одної або двох сусідніх держав. У глобалізованому світі результати збройного протистояння в конфліктах низької інтенсивності мають важливе символічне значення для багатьох інших держав, адже вони можуть призвести до розгортання тих самих процесів вже на їх території.

Для розуміння специфіки «нових війн» необхідно виділити їх особливі риси. По-перше, нові війни виникають в умовах ослаблення суверенітету національних держав. З одної сторони, автономію національної держави руйнують різноманітні міжнародні організації і транснаціональні компанії, а з іншої, відбувається приватизація багатьох колишніх функцій держави. «Контекстом виникнення нових війн стає ерозія автономної держави, а в деяких крайніх випадках і дезінтеграція держави»⁶. «Ерозія держави» в даному контексті означає послаблення контролю з боку органів державної влади за організованим насиллям. Отже, «нові війни» відбуваються в умовах втрати державою монополії на насилля.

Процеси приватизації організованого насилля обумовлені тим, що сьогодні не одна розвинута держава не може дозволити собі великі людські втрати у збройно-політичних конфліктах. Прояви насилля часто викликають негативну реакцію з боку суспільства, і тому державна влада прагне делегувати право на насилля недержавним організаціям. Справа у тому, що сучасні суспільства

¹ Павлов, А. (2019). *Послесовременность войны*. Москва: Логос, 29, 3, 259.

² Хантінгтон, С. (2003). *Столкновение цивилизаций*. Москва: АСТ, 397.

³ Там само, 432.

⁴ Калдор, М. (2015). *Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху*. Москва: Издательство Института Гайдара, 29-30.

⁵ Хантінгтон, С. (2003). *Столкновение цивилизаций*. Москва: АСТ, 441.

⁶ Калдор, М. (2015). *Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху*. Москва: Издательство Института Гайдара, 36.

демократичних держав в масі своїй негативно ставляться до війни взагалі і особливо до людських втрат, якими вона супроводжується. У цьому сенсі можна стверджувати, що ми живимо у «постгероїчну епоху». На думку теоретика війни Е. Люттвака, можливості держави застосовувати військову силу безпосередньо залежать від суспільної думки. Якщо соціально-політичні інститути, «лідери і громадськість все ще готові миритися з втратами в ході війни, вони розпочнуть її з будь-якої банальної причини; якщо ж вони більше не готові до цього, тоді буде наведено скільки завгодно різноманітних доводів для пояснення того, чому майбутня битва, коли б вона не відбулася, не варта таких жертв»¹. Економічні, політичні і демографічні чинники розвитку західних суспільств призвели до того, що втрата навіть декількох життів солдатів потребує виправдання і легітимізації суспільною думкою. В силу зазначеного національні держави намагаються уникати відкритих збройно-політичних конфліктів.

Дугою важливою рисою «нових війн» є децентралізація. Впродовж другої половини ХХ ст. і особливо на початку ХХІ ст., з центру сучасної війни була витіснена держава – війна перестала бути державоцентричною. Те ж саме стосується організації бойових підрозділів, які втрачають колишню чітку вертикальну ієрархію. Сьогодні для ведення ефективних бойових дій збройні сили трансформуються у мережеві структури. «Нові війни», які можна визначити також як «гібридні», стирають межу між армією і населенням, між ворогами і своїми, між фронтом і тилом. Ворог стає розосередженим, тобто таким, що немає чіткої географічної локалізації. Як наслідок, його досить важко ідентифікувати і майже неможливо визначити середовище його існування. Прообразом мережевої структури сучасних військових організацій стали партизанські загони. «Традиційну військову структуру можна описати як мережу з одним вузлом в центрі або в формі зірки, в якій всі лінії зв'язку і командування розходяться подібно радіусам. Партизанська структура передбачає поліцентричну мережу з багатьма відносно самостійними кластерами. У кожного з них свій центр, подібно до того, як це має місце у Всесвіті, де кожна зірка визначає рух планет на своїй периферії і зв'язана з іншими зірками. Ще однією моделлю цього типу є розподілена, або повноматрична, мережа, у якій немає центру, а всі її вузли можуть безпосередньо комунікувати з усіма іншими»², – зазначали М. Хардт і А. Негрі.

Наступною рисою сучасних збройно-політичних конфліктів виступає трансформація способів ведення військових дій. Нові війни перестають керуватися логікою класичної війни, відповідно до якої головною подією є бій. Звідси та величезна роль інформаційного («психологічного») впливу, яка характеризує сучасні військові конфлікти, пов'язані із «війнами ідентичностей» або «політикою ідентичності». В сучасному світі анексія чужих територій не припинилася, але в очах усього цивілізованого світу вона постає анахронізмом. Більш ефективною і поширеною стає боротьба не за території, а за політичний контроль за населенням. «Нова війна, – констатує М. Калдор, – прагне контролювати населення, розправляючись з будь-яким носієм іншої ідентичності (і більше того – інших поглядів) і нагнітаючи атмосферу терору. Відповідно, стратегічна мета цих війн полягає у тому, щоб мобілізувати політику екстремізму, яка ґрунтується на страху і ненависті»³.

Характерним для нових збройно-політичних конфліктів в плинному світі є використання партикуляриської політики ідентичності, яка пригнічує цінності мультикультуралізму і прав людини. Мобілізація населення, котра постає результатом зазначеної політики, призводить до кооперації ворогуючих сторін в процесі взаємної радикалізації культурних, історичних, етнічних або мовних відмінностей. «Не визначившись із власною ідентичністю, люди не можуть використовувати політику для переслідування власних інтересів. Ми дізнаємося, ким ми є, тільки після того, як нам стає відомо, ким ми не є, і тільки після цього ми дізнаємося, проти кого ми»⁴. Ескалація партикулярних ідентичностей згуртовує спільноту («ми») на основі протистояння ворогам («вони»). Але учасники нових збройно-політичних конфліктів «зацікавлені» в існуванні ворога і трансформації конфлікту у «заморожену» стадію. Продовження конфлікту гарантує збереження джерела політичної мобілізації спільноти і економічного збагачення. Тому ворогуючі сторони насправді не стільки прагнуть перемоги або програшу (завершення війни), скільки зацікавлені у її необмеженій тривалості

¹ Люттвак, Э. Н. (2012). *Стратегия: Логика войны и мира*. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 108.

² Хардт, М., Негри, А. (2006). *Множество: война и демократия в эпоху империи*. Москва: Культурная революция, 80.

³ Калдор, М. (2015). *Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху*. Москва: Издательство Института Гайдара, 43.

⁴ Хантингтон, С. (2003). *Столкновение цивилизаций*. Москва: АСТ, 17.

(продовженні війни). Такі збройно-політичні конфлікти «формують спільну самопідтримуючу зацікавленість у війні, яка відтворює політичну ідентичність і сприяє здійсненню економічних інтересів»¹.

Активне використання політики ідентичності в умовах динамічної трансформації плинного світу, що супроводжується тотальною інформатизацією усіх сфер соціально-політичного існування призводить до її радикальної інтенсифікації. Вплив розвитку інформаційних технологій суттєво змінює форми і способи ведення збройно-політичних конфліктів на основі відмінностей соціально-культурної ідентичності. Ще на початку ХХ століття відомий соціолог П. Сорокін вказував на причини відсутності універсальної теорії війни. З точки зору вченого, вони полягають у «неможливості повного або хоча б задовільного дослідження проблеми»². В наш час теоретичне осмислення феномену війни ще більше ускладнюється, адже сучасні збройно-політичні конфлікти активно використовують невійськові інструменти боротьби, які виключають або мінімізують безпосереднє застосування фізичного насильства. Серед таких, «ненасильницьких» засобів ведення війни постають інформаційні технології, які надають широкі можливості для ведення інформаційної або психологічної війни.

Інформаційний вплив на супротивника завжди був органічним елементом будь-якого збройно-політичного конфлікту. Ще у п'ятому столітті до нашої ери китайський мислитель Сунь-цзи писав: «Війна – це хитрості шлях»³, шлях на якому обман, дезінформація, омана, хаос і розбрат перетворюються на ефективну зброю проти ворога. Вже в ті часи було очевидним, що деморалізація солдат і падіння бойового духу ворога дозволяють виграти битву ще до її початку. Війна, яку вдається виграти без битви, або ще до її початку, уявлялася як досконала війна. «Найкраще – писав Сунь-цзи, – зберегти державу ворога неушкодженою, на другому місці – здолати цю державу. Найкраще – зберегти армію ворога неушкодженою, на другому місці – розбити її. Тому сто разів битися і сто разів перемогти – це не краще з кращого; не воюючи, підкорити чужу армію – ось найкраще»⁴. Мистецтво ведення війни передбачало підкорення чужої армії без бою, захоплення чужих фортець і держав без атаки. «Тому найкраща війна – розбити задуми ворога; потім – розбити його союзи; потім – розбити його війська»⁵.

Отже, в умовах новітніх форм збройно-політичних конфліктів інформація перетворюється на ефективну зброю, яка дозволяє досягнути бажаних результатів при мінімальних втратах. Ще холодна війна оприявила той факт, що нові війни будуть зіткненням ідей і культур так само, як і збройно-політичним конфліктом⁶. У цьому контексті «новітні війни» актуалізують класичні принципи збройно-політичних конфліктів. В параметрах інформаційного протистояння гібридних війн і миру повертається значення свідомого вчинку людини і її волі. Теза Клаузевица про те, що фізичне насилля є лише засобом війни, а її справжньою метою буде «нав'язати супротивнику нашу волю»⁷ сьогодні стає актуальною як ніколи. Особливої ваги дана обставина набуває в просторі «ерозії держави», що зумовлює необхідність дослідження ролі громадянського суспільства і публічного простору в процесах протистояння розгортанню новітніх форм збройно-політичних конфліктів і «гібридного миру».

References:

1. Bljek, D. (2009). *Oruzhie i vseмирnaja istorija. 50 glavnyh izobretenij vojny, izmenivshih mir* [Weapons and world history. 50 major inventions of war that changed the world]. Moscow: AST. [in Russian].
2. Fon Klauzevic, K. (1998). *O vojne* [About war]. Moscow: Logos; Nauka. [in Russian].
3. Jeko, U. (2007). *Polnyj nazad! «Gorjachie vojny» i populizm v SMI* [Full back! «Hot Wars» and Populism in the Media]. Moscow: Exmo. [in Russian].
4. Gorbulin, V. P. (ed.) (2017). *Svitova gibridna vijna: ukraїns'kij front: monografija* [World hybrid war: Ukrainian front: monograph]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].

¹ Калдор, М. (2015). *Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху*. Москва: Издательство Института Гайдара, 408.

² Сорокин, П. А. (2006). *Социальная и культурная динамика*. Москва: Астрель, 679.

³ Сунь-цзы (2016). *Искусство войны: с комментариями и пояснениями*. Москва: Издательство АСТ, 43.

⁴ Там само, 65.

⁵ Там само, 69.

⁶ Westad, O. A. (2010). The Cold War and the international history of the twentieth century. *The Cambridge History of the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1, 13.

⁷ Фон Клаузевиц, К. (1998). *О войне*. Москва: Логос; Наука, 32.

5. Zhirar, R. (2019). *Zavershit Klauzevica. Besedy s Benua Shantrom* [Complete Clausewitz. Conversations with Benoit Chantre]. Moscow: BBI. [in Russian].
6. Fuko, M. (2005). *Nuzhno zashhishhat obshhestvo: Kurs lekcij, pročitannyh v Kollezh de Frans v 1975-1976 uchebnom godu* [It is necessary to protect society: A course of lectures given at the College de France in the 1975-1976 academic year]. St. Petersburg: Nauka. [in Russian].
7. Sorokin, P. A. (2006). *Socialnaja i kulturnaja dinamika* [Social and cultural dynamics]. Moscow: Astrel. [in Russian].
8. Aron, R. (2000). *Mir i vojna mezhdunarodami* [Peace and war between peoples]. Moscow: NOTA BENE. [in Russian].
9. Toffler, Je., Toffler, H. (2005). *Vojna i antivojna: Chto takoe vojna i kak s nej borotsja. Kak vyzhit na rassvete XXI veka* [War and anti-war: What is war and how to fight it. How to survive at the dawn of the XXI century]. Moscow: AST Tranzitkniga. [in Russian].
10. Kaldor, M. (2015). *Novye i starye vojny: organizovannoe nasilie v globalnuju jepohu* [New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era]. Moscow: Institut Gajdar Publisher. [in Russian].
11. Pavlov, A. (2019). *Poslesovremennost vojny* [Postmodernity of war]. Moscow: Logos, 29, 3. [in Russian].
12. Hantington, S. (2003). *Stolknovenie civilizacij* [Clash of Civilizations]. Moscow: AST. [in Russian].
13. Ljuttvak, Je. N. (2012). *Strategija: Logika vojny i mira* [Strategy: The Logic of War and Peace]. Moscow: Universitet Dmitrija Pozharskogo. [in Russian].
14. Hardt, M., Negri, A. (2006). *Mnozhestvo: vojna i demokratija v jepohu imperii* [Plenty: War and Democracy in the Era of Empire]. Moscow: Kulturnaja revoljucija. [in Russian].
15. Sun-czy. (2016). *Iskusstvo vojny: s kommentarijami i pojasnenijami* [The art of war: with comments and explanations]. Moscow: AST. [in Russian].
16. Westad, O. A. (2010). The Cold War and the international history of the twentieth century. *The Cambridge History of the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1, 1-19. [in English].